

Kanttekeningen en berichten

M. E. DEELEN

De Inneming van Rhenen door de Meester van de H. Elisabeth

De *Inneming van Rhenen* (afb. 1) werd in 1898 door de stad Rhenen afgestaan aan het Rijk in ruil voor een subsidie voor het herstel van de toren van de Cunera-kerk. Het schilderij, dat kort na 1500 gedateerd kan worden, werd aanvankelijk toegeschreven aan de Meester van Rhenen, die zijn noodnaam aan dit schilderij ontleende. In 1936 heeft G. J. Hoogewerff deze meester vereenzelvigd met de Meester van de H. Elisabeth¹.

Het paneel (182 × 143 cm) is gevat in een oude (vermoedelijk de oorspronkelijke) lijst, die het volgende opschrift draagt: *Die inneeminghe van reenen geschiedt int iaer . . . 1499*. In opdracht van hertog Jan II van Kleef werd Rhenen op 8 juli 1499 veroverd door de beruchte Grote Garde, een troep huursoldaten van meest Duitse afkomst, waarover contemporaine bronnen met grote afschuw spreken. De stad had zwaar te lijden door moord, plundering en brandstichting. Hoogewerff, die de authenticiteit van de inscriptie op de lijst – terecht naar onze mening – niet heeft betwijfeld, heeft niettemin gemeend dit feitelijke gegeven te moeten negeren. De schrijver beschouwde het schilderij als een votiefafel *gesticht uit eerbied en dankbaarheid, niet enkel maar om de herinnering aan een teistering levendig te houden*. En omdat de verovering van 1499 zulke desastreus gevolgen had gehad, leek het hem onaannemelijk, dat een overlevende van dit wapenfeit reden gehad zou kunnen hebben om een votiefafel te laten schilderen. Dat zou eerder gebeurd kunnen zijn, meende hij, na de inneming van de stad op 14 februari 1483 door Engelbert van Kleef, want toen was de bezetting heel wat zachtzinniger verlopen. Men moet deze redenering, die in de jongste catalogus van het Rijksmuseum werd gevolgd², op z'n minst vrijblijvend noemen. De oude inscriptie op de lijst verwijst naar het wapenfeit van 1499 en er is geen dwingende reden voor een andere interpretatie. Men zou zo'n reden eerder kunnen vinden in het feit, dat de Cuneratoren niet op het schilderij is afgebeeld, want aan de bouw ervan werd in 1492 begonnen. Maar zelfs Hoogewerff gaf toe, dat er in 1499 nog niet veel van deze toren, die pas in 1531 werd voltooid, te zien geweest moet zijn.

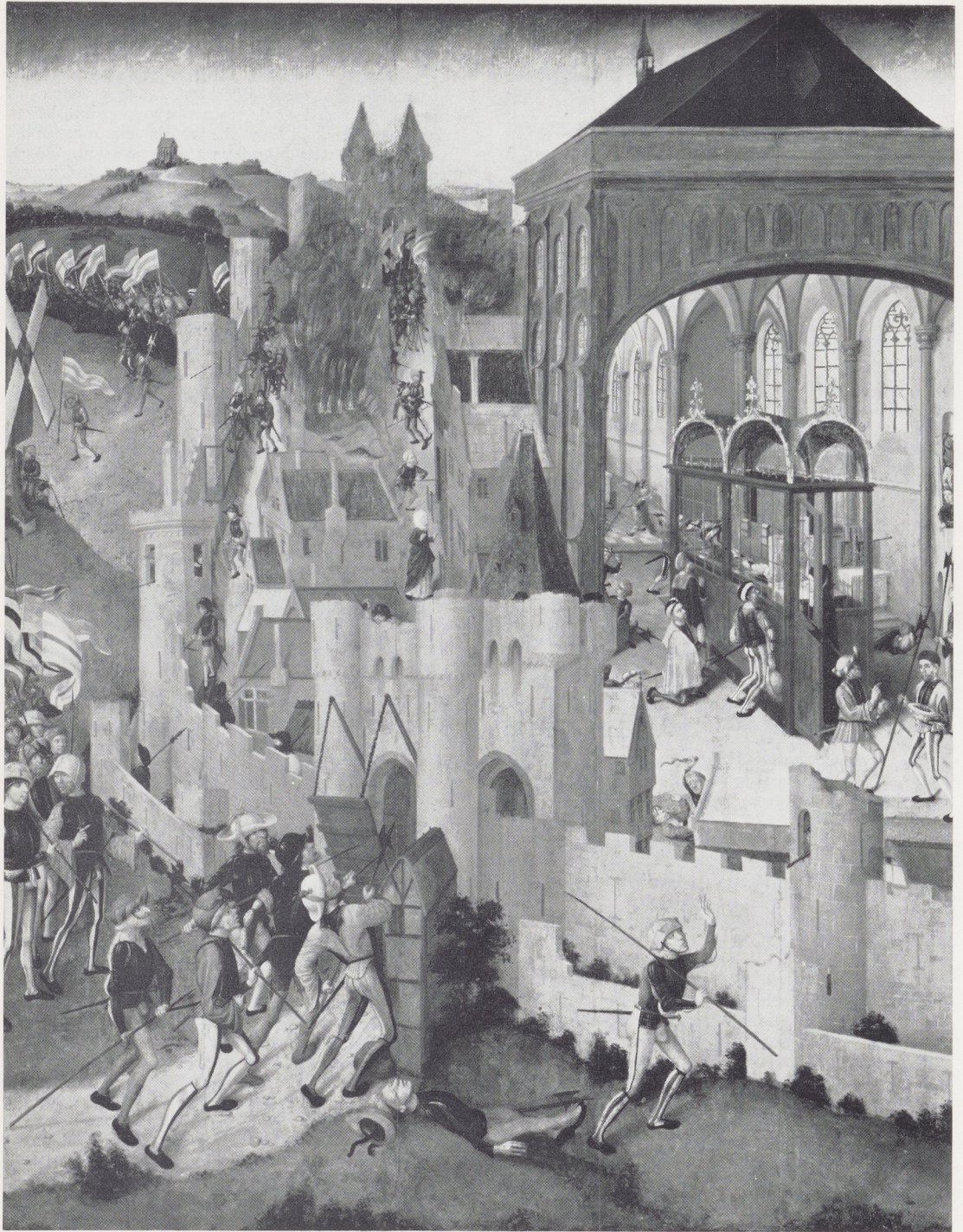
De Meester van de H. Elisabeth heeft de locale

situatie correct uitgebeeld. De weg op de voorgrond is de uit het westen komende heerbaan Utrecht-Arnheim, die via de Utrechtse- of Westpoort de stad binnenloopt om haar via de Berg- of Oostpoort weer te verlaten. Het verdere verloop van deze weg vindt men aangeduid door de troepenbeweging linksboven op het schilderij, al loopt die weg in feite meer in het verlengde van de hoofdstraat door de stad. Op de achtergrond ziet men de Cuneraberg met de Cunera-kapel op het graf van de heilige. In de stad ligt rechts, d.w.z. ten zuiden van de hoofdstraat, de Cunera-kerk. Naar de gewoonte van de tijd heeft de schilder een muur van de kerk 'opengebrouwen', zodat we ruim zicht hebben op de schrijn, waarin het lichaam van Cunera ligt opgebaard. Links ziet men het wat gedrongen weergegeven noordelijke deel van de stad met de noordelijke stadsmuur zonder poort en de heuvels daarbuiten met de Westmolen³.

In historische zin moet men het krijgsbedrijf, zoals de schilder dat heeft afgebeeld, niet al te letterlijk nemen. De 'historisch verantwoorde' afbeeldingen van belegeringen en veroveringen van steden dateren van later tijd. De schilder heeft zich vrijheden veroorloofd en verschillende gebeurtenissen gecombineerd, – en dat zijn dan nog niet eens historische, maar legendarische voorvallen. Wij baseren deze veronderstelling op de volgende waarnemingen, die de eigenlijke aanleiding tot dit korte opstel vormen.

Bij het doorlezen van de 44 wonderen⁴, die aan de Heilige Cunera worden toegeschreven, vonden we er twee, die op dit schilderij uitgebeeld lijken te zijn. Het ene⁵ verhaalt een geschiedenis, die plaatsvond tijdens een overval van de stad in 1481. Willem Hac, een burger van Rhenen, werd toen onderweg naar de kerk geprepen door de vijand en op de grond geworpen. Een soldaat zette hem het mes op de keel, Hac riep in doodsnoed Cunera aan en – zo vervolgt het verhaal – *dat selfs mes cromde den ruyter [krijgsknecht] driewerf om in z'n hant gelijc oft van was gheweest ware. Ende die selve burger is van die reise [krijgsdaad] gesont gebleven door dat mirakel der heyliger ioncfrou*. Dit voorval nu vindt men afgebeeld vóór de kerk, vlak achter de stadsmuur (afb. 3). Het driemaal gekronkelde mes, dat de soldaat daar in de hand houdt, is van een type dat historisch niet aanwijsbaar is. Het moet het mes zijn, dat *cromde gelijc oft van was gheweest ware*.

Het andere wonder⁶ begint aldus: *Doemen schreef M.CCCC.XCIX doe wert Rienen ghewonnen vanden hertoch van Cleef van die gaerde verbrant ende gespolieert alsoe dat daer niet en bleef*. Ook de kerk werd niet ontzien. Maar bij het uitgraven en plunderen werden daar twee krijgsknechten plotseling door een wonder van Cunera bedolven onder een grafzerk. Op dit teken werd terstond verordonneerd, dat er niet meer op gewijde grond geplunderd mocht worden, en het relaas besluit: *Ende door dit hebbe si sinte Kumeren casse met haren clenodien inder kercken gelaten. Ende si verlieten doe ooc die stad van Rienen in sinte Kumeren handen*. Op het schilderij ziet men achter de schrijn een soldaat naar het schijnt half verdoofd in een graf staan, terwijl de zerk vlak naast hem ligt (afb. 2). Een ongewoon tafereel, dat kennelijk deze legende in beeld moet brengen. En terwijl er in de kerk nog geplunderd

Afb. 1. Meester van de H. Elisabeth. De inneming van Rhenen. Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 2. Detail van afb. 1.

Afb. 3. Detail van afb. 1.

wordt (sommige soldaten dragen hun buit in hun muts) ziet men drie huurlingen (kenbaar aan hun gestreepte kousen) in aanbidding knielen bij de schrijn, die ongerept is gebleven.

Het feit, dat de schrijn van Cunera in 1499 gespaard bleef, is voor de burgers van Rhenen van essentiële betekenis geweest. Er mag dan geroofd en vermoord zijn, maar het heiligdom bleef onaangetast. Men moet dan ook wel aannemen, dat dit schilderij uit dankbaarheid voor Cunera's tussenkomst werd geschilderd en dat het dus inderdaad een votieftafel is. De veronderstelling ligt voor de hand, dat het in 1392 gestichte Cuneragilde het heeft laten maken ter plaatsing in de kerk van de heilige.

Noten

¹ G. J. Hoogewerff, *De Noord-Nederlandsche schilderkunst, I, 's-Gravenhage 1936*, pp. 502, 508-509, afb. 277 (toestand vóór de restauratie, waarbij tal van oude overschilderingen verdwenen). - Het schilderij wordt ook vermeld in de volgende studies: G. C. Haakman, *Rhenen en omstreken, Amersfoort 1847*, pp. 23, 32, 64-65, 72; N. C. Kist, *De Reenensche Kunera-legende in betrekking*

tot die van Sinte-Ursula en de elfduizend maagden, Kerkhistorisch Archief 2 (1859), pp. 45-46; J. H. P. Kemperink, *Aus der Geschichte der 'Grossen Garde', Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 82 (1958)*, pp. 253-264, met afb.; W. van Iterson, *De stad Rhenen, Assen 1960*, passim en afb. t.o. titelpagina; C. Boschma, *Rembrandt's tekeningen van de Rhenense stadspoorten, Oud-Holland 76 (1961)*, pp. 91-95; J. J. M. Timmers, *Bildatlas der niederländischen Kultur, Amsterdam 1961*, afb. 225.

² *Catalogue of Paintings [of the] Rijksmuseum, Amsterdam 1960, nr. 1538-R-1 (Master of Rhenen)*.

³ De topografische gegevens zijn ontleend aan W. van Iterson, op. cit.

⁴ *Dat leven, ende die passie ende verheffinghe vander heyliger maget Sinte Kunera...*, [Antwerpen? circa 1530] Den Haag 1902 (facsimile uitgave); E. M. Th. Emonds, *De legende van Sinte Kunera in de middeleeuwen, Leiden 1922 (diss.)*, p. 22. Er bestaat ook een beknoptere Noordnederlandse uitgave van omstreeks 1488; vgl. M. E. Kronenberg, *Een onbekende 15de eeuwse druk van Sinte Kunera's leven en passie, Het Boek 20 (1931)*, pp. 331-334.

⁵ *Dat leven... vander heyliger maget Sinte Kunera*, p. [22] vv.

⁶ *Ibidem*, p. [24].